

UTAS

ULUSLARARASI TÜRKOLOJİ SEMPOZYUMU

ARAŞTIRMALARI

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON TURKOLOGY STUDIES

26-28 Eylül 2019
VAN - TÜRKİYE

TAM METİN KİTABI FULL TEXT BOOK

Editörler
Dr. İrfan POLAT
Dr. Tolga ÖNTÜRK
Öğr. Gör. Halit YABALAK

<http://utas.yyu.edu.tr>





ULUSLARARASI TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU

(UTAS, 26-28 Eylül 2019, VAN)

(Tam Metin Kitabı)

e-baskı

Ekim 2019

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Yayın No: 70

e-ISBN: 978-975-7616-70-2

Editörler

Dr. İrfan POLAT

Dr. Tolga ÖNTÜRK

Öğr. Gör. Halit YABALAK

Tasarım

Öğr. Gör. Halit YABALAK

Ekim 2019 / VAN

İletişim

utas@yyu.edu.tr

e-kitap

Bu çalışma, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından kabul edilen STD-2019-7867 nolu proje kapsamında gerçekleştirilmiştir.

MUHAMMED ESED DEDE'NİN MESNEVÎ ŞERHİNDE MÜRACAAT ETTİĞİ KAYNAKLAR

Mehmet Nuri ÇINARCI¹

Özet

Mevlana'nın en önemli eserlerinden olan Mesnevî, yazıldığı tarihten itibaren başta Mevlevî çevreleri olmak üzere hem tasavvuf adabının şekillendirdiği diğer tarikatlardan hem de toplum içerisindeki farklı düşünsel yapılara sahip sosyal katmanlardan büyük ilgi görmüştür. Mevlana'nın dinsel argumanları esas alarak bireyi ve toplumu doğru yola iletmeye çalıştığı Mesnevî'de nasihat geleneği önemli bir yer tutmaktadır. Mesnevî, çoğu beyitlerinin sembollerle örülü kapalı bir anlatıma sahip olması ve Farsça yazılmasından dolayı çoğu kez tercüme ve şerh edilmiştir. Muinüddîn b. Mustafa'nın XV. yüzyılda kaleme aldığı Mesnevî-i Murâdiyye ile başlayan Mesnevî'yi Türkçe şerh etme geleneği XXI. yüzyıla kadar devam etmiştir. Mesnevî, farklı yüzyıllarda bazen birkaç beyit bazen de muhtasar bir şekilde şerh edilmiştir. Muhammed Esed Dede de XIX. yüzyılda Mesnevî'yi şerh etmiş şarihlerden biridir. Mesnevî şarihlerinden Tahirü'l-Mevlevî'nin de hocası olan Muhammed Esed Efendi, Mesnevî dersleri vermiş ve ömrünün son yıllarında Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde mesnevihanlık yapmıştır. Muhammed Esed Dede de diğer bütün mesnevi şarihleri gibi şerhini yaparken başta sözlükler olmak üzere tarih, edebiyat, ilahiyat vb. birçok farklı kaynaktan istifade etmiştir. Bu bildirimizde şarihin Mesnevî şerhinde istifade ettiği kaynaklardan bahsedilmiş ve bu kaynaklar sınıflandırılarak genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mesnevî, Yazılı Kaynak, Şerh-i Mesnevî, Muhammed Esed Dede.

RESOURCES APPLIED BY MUHAMMAD ESED DEDE IN MASNAVİ'S ŞERH

Abstract

Mesnevi, one of the most important works of Mevlana, has attracted great attention both from the Mevlevi circles and from the other sects shaped by the Sufi manners and from the social layers with different intellectual structures within the society. The tradition of preaching has an important place in Masnavi, where Mevlana tries to guide the individual and society on the right path based on religious arguments. Mesnevi was often translated and annotated due to the fact that most of his couplets had a closed narrative woven with symbols and were written in Persian. Muinüddîn b. Mustafa's XV. The tradition of annotation of Mesnevî which started with Mesnevî-i Murâdiyye in the XXth century. Mesnevi, in different centuries, sometimes several couplets and sometimes concise commentary. Muhammad Asad Dede also known as XIX. century is one of the commentaries of the Masnavi. Muhammed Esed Efendi, who was also the teacher of Tahirü'l-Mevlevî, one of the Masnavi commentary, taught Masnavi and served as a masnawihah in Kasımpaşa's Mevlevihane in the last years of his life. Muhammad Asad Dede, as well as all other mesnevi sharih commentary, especially in dictionaries, history, literature, theology and so on. has benefited from many sources. In this paper, the sources used by şerh in the Masnavi commentary are mentioned and a general evaluation is made by classifying these sources.

¹ Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, mehmetnuriedb@gmail.com

Keywords: Masnavi, Written Source, Şerh-i Masnavi, Muhammad Asad Dede.

GİRİŞ

Edebi bir terim olarak ayırma, açma, beyan ve keşf etmek anlamlarına gelen şerh, bir edebi eseri, bir risaleyi veya bir kitabı kelime kelime açıp izah ederek, ihtiva ettiği bütün dil, anlam, sanat ve estetik özellikleri ile o eserin anlaşılmasını sağlamanın özlü ifadesi olarak tarif edilebilir (Doğan, 1999: 422-427). Üstü kapalı, anlaşılması ciddi bir alt yapı gerektiren metinlerin açıklanma ihtiyacı aynı zamanda şerhin ortaya çıkışına zemin hazırlayan etmenlerin başında gelmektedir. Şerh yapma ihtiyacının hissedildiği metinler “başta temel hadis ve fıkıh kitapları olmak üzere esmâ-i hüsnâ ve dua mecmuaları, akâidle ilgili eserler, hilye-i nebiler vb. çok sayıda dini telifâtın yanı sıra dil, gramer ve astronomi sahalarında yazılmış eserlerden meydana gelmektedir (Ceylan, 2000: 20). Şerh yapılan eserlerin başında her ne kadar dini metinler gelse de İslam kültüründe dini ve edebi metinlerin yanı sıra felsefe, tıp, mantık ve belagat gibi ilimlerle ilgili nesir veya nazım kaleme alınmış metinler de şerh edilmiştir.

Klasik ifadeyle şarihin şerhini yazma gayesi genellikle esas alınan metni daha iyi anladığı gayesiyle ortaya çıkar. Tabi şarihin bu anlatım esnasında hedef kitle tarafından daha iyi anlaşılması şerhin kıymetini de bir kat daha attırmıştır. Şerh ettiği metne hâkim olmayan şarihlerin ise başka şarihler tarafından eleştirildikleri görülür. Şerh edebiyatımızda Mesnevî dışında en çok Farsça klasikler olarak adlandırılan Gülistân, Bostân, Mantıku’t-tayr ve Hâfız Divanı gibi eserlerin şerh edildikleri görülür. Bunun yanında Niyazî-i Mısri ve Yunus Emre gibi tanınmış mutasavvıfların kimi Türkçe şiirlerinin de şerh edildiği, hatta kimi şarihlerin önce şiiri söyleyip sonra kendi şiirlerini şerh ettikleri bile görülür (Güleç, 2008: 137). Edebi veya tasavvufi bir metnin şerhine neden ihtiyaç duyulur. XVII. yüzyılda Keşfü’z-zünûn eserini kaleme alan Kâtip Çelebi bu durumu şöyle ifade etmektedir:

- Aslında her yazar eserini şerhe ihtiyaç duyulmadan anlaşılması için yazar.
- Yazarın düşünce ve ifadedeki üstün kabiliyetinin bir yansıması olarak metindeki anlam yoğunluğunun okuyucu tarafından anlaşılamaması.
- Yazarın metnin okuyucu tarafından anlaşıldığı gerekçesiyle ek bilgi vermemesi.
- Lafzın biden fazla anlama gelecek şekilde mecazlı ve kinayeli bir şekilde yazılmış olması (K. Muallim Rıfat, 1941: 35).

Kâtip Çelebi’nin bu fikirleri eldeki şerh metinlerinden hareketle şarihlerin edebi ve tasavvufi metinleri iki ana gaye etrafında şerh ettikleri görülür. Bunlardan ilki okuyucunun bilgi birikiminin yetersiz kaldığı düşüncesiyle şarihin metindeki kelime ve ibareleri açıklaması, gramer bilgisi vermesi ve kültür unsurları hakkında bilgilendirme yapmasıdır. Elbette ki bu tarz şerhlerin eldeki metni en güzel ve en kolay şekilde okuyucu tarafından anlaşılmasını sağlayacak temel etmen şarihin bilgi birikimi ve metni ifade ediş tarzına bağlıdır. İkincisi ise özellikle tasavvufi şiir şerhlerinde görülen ve şarihin temel gayesinin eldeki metni açıklamak yerine tasavvuf öğretisini okuyucuya aşılama çalıştığı metinlerdir. Bu eserlerde şerh metni bir nevi amaç değil araçtır. Edebiyatımızda Arapça ve Farsça yazılmış metinlere yapılan şerhlere bakıldığında bu şerhlerin esas aldıkları metinlerin yazılışlarına göre 4 türde kaleme alındıkları görülür. Bunlar;

- Divanlar: Başta Fars edebiyatının büyük şairlerinden Hâfız, Sâ’ib, Şevket-i Buhârî ve Örfî-i Şirâzî’nin divanları ile Arap edebiyatından İbni Fariz’in divanlarına yapılan şerhler

- Dini-Ahlaki-Didaktik Tarzda Manzum-Mensur Yazılmış Eserler: Sadî'nin Bostân ve Gülistân'ı Câmî'nin Bahâristân'ı ve Attâr'ın Mantıku't-tayr ile Pend-nâme-i Attâr'ına yapılan şerhler bu niteliktedir. Yine Mevlana'nın Mesnevî'si şerhi en çok yapılan dini-ahlaki eserlerin başında gelir.
- Lugatler: Tuhfe-i Şâhidî, Tuhfe-i Vehbî, Lugat-ı Tarih-i Vassâf gibi lügatlere yapılan şerhler
- Muhtelif Nazımları Esas Alan Şerhler: Şerh-i Kasâ'id-i Örfî, Şerh-i Kaside-i Bürde, Şerh-i Kaside-i Tantaraniyye adlı şerhler bu türdendir. (Yılmaz, 2007: 278-289)

1. Şerh-i Mesnevî ve Muhammed Esed Dede'nin Şerhi

Mevlana'nın en önemli eserlerinden olan Mesnevî, özü itibariyle dini-didaktik bir nitelik taşır. Arapça, Farsça ve Türkçe şerh edilen mesnevi aynı zamanda Fransızca, Almanca, İngilizce ve İspanyolca gibi birçok Batı diline tercüme edilmiştir. Mesnevî'nin şerh tarihçesine bakıldığında ise Mesnevî'nin tamamına yapılan şerhler, kısmen yapılan şerhler, Mesnevî'den yapılan intihab şerhleri, dibace şerhleri ve Mesnevî'nin birkaç beytine yapılan şerhler şeklinde bir sürecin oluşturulduğu görülmektedir. Hatta Mesnevî'nin daha iyi anlaşılması gayesiyle Mesnevî sözlükleri de hazırlanmıştır. Mesnevî'nin yazılış tarihçesine bakıldığında Mesnevî'nin ilk Türkçe şerhi 1436'da Mûinüddîn b. Mustafa tarafından Mesnevî-i Muradiyye adıyla yapılmıştır. Mûinüddîn'in XV. yüzyılda kaleme aldığı bu şerhi sadece Mesnevî'nin I. cildiyle sınırlı kalmıştır. Mesnevî'nin ilk tam şerhi XVI. yüzyılın önemli şarihlerinden Mustafa Şem'î tarafından yazılmıştır. Mesnevî'yi altı cilt halinde şerh eden Mustafa Şem'î'nin şerhinde Mustafa Surûrî'ye ait Mesnevî şerhinin ciddi tesiri görülür.

Mesnevî şerhlerinden biri de XIX. yüzyılda Muhammed Esed Dede tarafından yazılan şerhtir. Diğer bir Mesnevî şarihi Tahirü'l-Mevlevî'nin de hocası olan Muhammed Esed Dede, 23 yaşında İstanbul'a gelmiş ve Çayırılı Medresesi'nde tedrisata başlamış ve çeşitli rüştiyelerde Farsça ve Mesnevî dersleri vermiş ve bu esnada Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Osman Selahaddin Dede'ye intisap etmiş ve Mevlevilikle tanışmıştır (Öktay, 2008: 20-30). Şarih ömrünün son yıllarında Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde mesnevihanlık vazifesi üstlenmiştir. Şarihe ait kaynaklarda birçok eserinin varlığından bahsedilmesine rağmen şu an elimizde Şerh-i Mesnevî ve Ziyaü'l-kulub Tercümesi vardır. Mesnevî şerhi ise eksiktir.

2. Muhammed Esed Dede'nin İstifade Ettiği Kaynaklar

Daha önce de ifade edildiği gibi şarihin şerh ile ilgili sahip olduğu bilgi birikimi aynı zamanda şerhin okuyucu tarafından daha kolay anlaşılmasına ciddi bir katkı sağlamıştır. Bu bilgi birikiminin yolu da elbette ki şarihin şerhle ilgili farklı alanlarda yazılmış kaynaklara müracaatından geçmektedir. Ancak her şarihin de şerhinde istifade ettiği her kaynağın ismini zikrettiğini söylemek güçtür. Muhammed Esed Dede ise Mesnevî Şerhi'nde yeri geldikçe kendi fikirlerini ispat babında farklı alanlarda yazılmış kaynakların isimlerini sıkça belirten şarihlerdendir. Onun başvurduğu kaynakları farklı başlıklar halinde şöyle sınıflandırabiliriz:

a. Dini Kaynaklar

- Ayetler
- Hadisler
- Hz. Ali'nin Sözleri
- Şerh-i Haşiye (Şeyh Yusuf'un Akait Eseri)
- Bahr-ı Mevvâc (Devletâbâdî'nin Farsça Kur'an Tefsiri)
- Şerh-i Aka'idü'l-Adudiyye (Celâleddin Devvânî'nin Akait Eseri)

b. Tasavvufi Kaynaklar

- Kuşeyri Risalesi
- İhyâu Ulûmi'd-dîn (Gazali)
- Fütûhâtü'l-Mekiyye (İbnü'l-Arabi)
- Avâfirü'l-Ma'ârif (Ş. Sühreverdi)
- İzâhu'd-Delâlet (Abdulgani Nablusi)
- Menkibe-i Sipehsâlar (Feridun Sipehsalar)
- Arâ'isü'l-Beyân (Rûzbihân-ı Baklî)

c. Mesnevî Şerhleri

- Rûhu'l-Mesnevî (İsmail-i Bursevî Şerhi)
- Şerh-i Mesnevî (İsmail-i Ankaravî Şerhi)
- Mükâşefât-ı Rızâvî (Muhammed Rızâ Şerhi)
- Bazı Şarihler

d. Fars Şairlerini Muhtelif Eserleri

- Hâfız-ı Şirâzî
- Firdevsî
- Sadî-i Şirâzî
- Molla Câmi
- Emir Hüsrev Dihlevî

e. Türk Şairleri

- Sultan Veled
- Mesnevî (Kendisinin)
- Divân-ı Kebîr (Kendisinin)

f. Sözlükler

- Burhân-ı Katı (M. Hüseyin Tebrîzî)
- Kâmûs Tercümesi (Mütercim Âsım)
- Ferheng-i Cevâhir
- Tıbyân-ı Nâfi (Mütercim Âsım)
- Tuhfe-i Vehbî (Sünbülzâde Vehbî)

g) Gramer Kitapları

- Risâle-i Kavâ'id-i Fârisî (Abdülvâsi Çelebi)

Bütün şerh metinlerinde olduğu gibi Muhammed Esed Dede'nin Mesnevî şerhinde düşünsel alt yapıyı oluşturan kaynakların başında dini kaynaklar gelmektedir. Bu kaynaklar arasında ayet ve hadislerin yanı sıra Hz. Ali'nin sözleri Kur'an tefsiri ve farklı İslam yazarlarının akait eserleri bulunmaktadır. Mesnevî şerhlerinin hiç şüphesiz olmazsa olmazı tasavvufi kaynaklardır. Mevlana'nın

da mutasavvıf olduğu göz önünde bulundurulduğunda onun yazmış olduğu eseri ya da eserleri anlayabilmenin en önemli yollarından biri de tasavvuf ile ilgili yazılmış olan farklı eserlerden istifade etmektir. Muhammed Esed Dede de şerhinde Kuşeyri, Gazâlî, Arabî, Sühreverdî, gibi tasavvuf büyüklerinin bilgisine başvurmuştur. Muhammed Esed Dede, şerhinde Mesnevî şerhi yapmış hem Türk hem de Fars şarihlerin bilgilerinden de istifade etmiştir. Bu şarihler İsmail Ankaravî, İsmail Bursevî ve Muhammed Rızâ'dır. Yine özellikle tasavvufi şiirler yazan Sadî, Hâfız, Câmî ve Dihlevî şarihin kimi zaman fikirlerini ispat kimi zaman da tasdik ettirmek için başvurduğu diğer kaynaklardır. Son olarak tercüme ve şerhlerin en önemli kaynakları olan sözlükler, şarihin diğer bir referans kaynaklarıdır. Tercümelerde genellikle sözcüklerin sadece Türkçe karşılıklarından istifade edilirken şerhlerde daha çok sözcüklerin ıstılahi manalarına müracaat edilir. Muhammed Esed Dede, Mesnevî'nin yazıldığı dil itibariyle daha çok Farsça sözlüklerinden yararlanmıştır. Şerhte yararlanılan farklı başlıklar altındaki sadece bir kaynaktan şu örnekleri verebiliriz.

Ayet

Rûh-ı cüz'i ve nefs-i cüz'inin izdivâcından kalb zahir oldı ve kalb rûh ile nefsin sırrıdır ve rûh ile nefsi cami' berzâhtır. Beynehuma berzahun la yebğiyan) (Aralarında bir engel vardır birbirine geçip karışmazlar. (Rahman, 20). (Öktay, 2008: 35).

Kuşeyri Risalesi

Ma'lûm ola ki sema' fî hadd-i zatihi mubahtır. Kerahet ve tahrîm emr-i hariciden neş'et eder. Nitekim İmam Kuşeyri risâlesinde beyân etmiştir. (Öktay, 2008: 76).

Mesnevî Şerhleri

Bi'l-cümle kadîm nüshalarda (in ney) yazılmış olduğu kezâlik şikâyet hikâyetten mukaddem bulunduğu Ankaravî kuddise sırrahu hazretleri dahı o nüshayı ihtiyâr etmiş. (Öktay, 2008: 146).

Sözlükler

Kamerin istifâzâsı şemsten olduğu gibi nefsin istifâzâsı dahı rûhtandır. (Tıbyan-ı Nafi). (Öktay, 2008: 136).

Gramer Kitapları

Her ne kadar (güftemî ve cüftemî) sığıları mâzî-i istimrâridir zîrâ 'Abdü'l-vâsî Risâle-i Kavâ'id-i Fârisî'sinde (yâ gâhî berâ-yı istimrâr mî âyed) nass eylemiştir. (Öktay, 2008: 88).

SONUÇ

Kültür tarihimizin en önemli eserlerinin başında gelen Mevlana'nın Mesnevî'si, tarih boyunca birçok kez hem tercüme hem de şerh edilmiştir. XV. yüzyılda kısmi bir şerhle başlayan Mesnevî şerhi geleneği XXI. yüzyıla kadar devam etmiştir. XIX yüzyılda Mesnevî'nin bir kısmını şerh eden Muhammed Esed Dede'nin şerhi de bu şerhlerden biridir. Her Mesnevî şarihi gibi Muhammed Esed Dede de şerhinde birçok farklı kaynaktan istifade etmiştir. Bu kaynaklar sırasıyla dini kaynaklar, tasavvufi kaynaklar, mesnevi şerhleri, Fars şairleri, Türk şairleri, lügatler ve gramer kitaplarıdır. Şarih, bu kaynaklardan kimi defa yapmış olduğu yorumun doğruluğunu kanıtlamak amacıyla istifade ederken kimi kaynaklardan da sadece sözcük düzeyinde yararlanmıştır. Şarihin istifade ettiği kaynak yelpazesinin bu denli geniş olması elbette ki yüklenmiş olduğu misyondan kaynaklanmaktadır. Çünkü her şarih metni en iyi anlayan kişi iddiasıyla ortaya çıkar. Bu iddianın alt yapısını güçlendirmek ve özellikle hedef kitleyi bu doğrultuda ikna etmek için kaynaklara başvuru kaçınılmaz bir faaliyettir. Bu açıdan sadece Muhammed Esed Dede'nin değil diğer Mesnevî şerhlerinin hemen hemen hepsinde şarihlerin çeşitli kaynaklardan yararlandıkları görülür.

KAYNAKÇA

- Ceylan, Ö. (2000). *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Doğan, M. N. (1999). Metin Şerhi Üzerine, *Osmanlı Dîvân Şiiri Üzerine Metinler*, (Haz. Mehmet Kalpaklı), İstanbul: YKY, 422-427
- Güleç, İ. (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, İstanbul: Pan Yayınevi.
- Kâtip Çelebi (1941). *Keşfü'z-Zünûn, an Esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, (Haz. Kilisli Muallim Rifat, Şerefeddin Yaltkaya), İstanbul: İstanbul Maârif Matbaası, C. I
- Öktay, N. (2008). Muhammed Esed Dede ve Mesnevî Şerhi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Saraç, M. A. Y. (2006). Şerh, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C. II
- Yılmaz, O. (2007). Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 5, S. 9, 271-304.